1

Κοινωνιολογία: Θέματα και Προβλήματα

Η κοινωνιολογία είναι ένα αντικείμενο με περιέργως συγκεχυμένη φήμη. Από τη μία πλευρά πολλοί άνθρωποι τη συνδέουν με την υποδαύλιση επανάστασης, θεωρώντας την ένα κίνητρο για εξέγερση. Αν και μπορεί να έχουν μόνο μια αόριστη ιδέα για το ποια θέματα μελετώνται στην κοινωνιολογία, κατά κάποιο τρόπο σχετίζουν την κοινωνιολογία με την ανατροπή, με τα ηχηρά αιτήματα των ατημέλητων μαχητικών φοιτητών. Από την άλλη πλευρά, εντελώς διαφορετική άποψη για το θέμα –ίσως πιο συνηθισμένη από την πρώτη– έχουν συχνά οι άνθρωποι που ήρθαν σε άμεση επαφή με την κοινωνιολογία στο σχολείο και το Πανεπιστήμιο. Αυτό στην πραγματικότητα αποτελεί ένα μάλλον ανιαρό και μη-διδακτικό εγχείρημα, το οποίο αντί να ωθεί τους φοιτητές στα οδοφράγματα είναι πιο πιθανό να τους κάνει να βαρεθούν θανάσιμα τις κοινοτοπίες του. Η κοινωνιολογία, μ' αυτή την αμφίεση, έχει την όψη επιστήμης, που όμως αποδεικνύεται ότι δεν είναι τόσο διαφωτιστική όσο οι φυσικές επιστήμες, το μοντέλο των οποίων χρησιμοποιούν όσοι την ασκούν.

Νομίζω ότι εκείνοι που έχουν υιοθετήσει τη δεύτερη άποψη για την κοινωνιολογία, έχουν όλο το δίκιο με το μέρος τους. Η κοινωνιολογία εκλαμβάνεται από αρκετούς –ίσως και από τους περισσότερους– υποστηρικτές της κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι κοινότοποι ισχυρισμοί μεταμφιέζονται σε μια ψευτοεπιστημονική γλώσσα. Η ιδέα ότι η κοινωνιολογία ανήκει στις φυσικές επιστήμες, και κατά συνέπεια θα έπρεπε να προσπαθεί να μιμείται δουλικά τις μεθόδους και τους στόχους τους, είναι λανθασμένη. Οι μη-ειδικοί κριτικοί της, κατά ένα μεγάλο ποσοστό τουλάχιστον, έχουν δίκιο που δυσπιστούν για τα επιτεύγματα της κοινωνιολογίας που παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο.

Σ' αυτό το βιβλίο πρόθεσή μου είναι να σχετίσω την κοινω-

νιολογία περισσότερο με την πρώτη άποψη, παρά με τη δεύτερη. Λέγοντας αυτό δεν εννοώ ότι σκοπεύω να συνδέσω την κοινωνιολογία μ' ένα είδος παράλογης επίθεσης εναντίον όλων των τρόπων συμπεριφοράς τους οποίους το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού θεωρεί καλούς και σωστούς. Θέλω, όμως, να υποστηρίξω την άποψη ότι η κοινωνιολογία, εκλαμβανόμενη με τον τρόπο που θα την περιγράψω, αναγκαστικά έχει μία ανατρεπτική ιδιότητα. Θα υποστηρίξω, όμως, ότι ο ανατρεπτικός ή κριτικός χαρακτήρας της δεν (ή δεν θα έπρεπε να) υποδηλώνει ότι είναι ένα ευκαταφρόνητο διανοητικό εγχείρημα. Αντίθετα, η κοινωνιολογία έχει αυτό το χαρακτήρα ακριβώς επειδή ασχολείται με προβλήματα άμεσου ενδιαφέροντος για όλους μας (ή θα έπρεπε να το κάνει), προβλήματα που αποτελούν το αντικείμενο σημαντικών διενέξεων και συγκρούσεων μέσα στην ίδια την κοινωνία. Είτε είναι καλοβαλμένοι, είτε όχι, οι ριζοσπάστες φοιτητές ή όποιοι άλλοι ριζοσπάστες, υπάρχει ευρεία σχέση μεταξύ των παρορμήσεων, που τους ωθούν σε δράση, και της κοινωνιολογικής συνείδησης. Αυτό δεν συμβαίνει, ή φαντάζομαι συμβαίνει πολύ σπάνια μόνο, επειδή οι κοινωνιολόγοι διακηρύσσουν ευθέως την εξέγερση· συμβαίνει κυρίως επειδή η μελέτη της κοινωνιολογίας, σωστά εκλαμβανόμενη, αποδεικνύει αναπόφευκτα πόσο θεμελιώδη είναι τα κοινωνικά προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν στο σημερινό κόσμο. Καθένας, μέχρις ενός σημείου, έχει συνείδηση αυτών των προβλημάτων, όμως η μελέτη της κοινωνιολογίας βοηθά να εστιασθούν καθαρότερα. Η κοινωνιολογία δεν είναι δυνατόν να παραμείνει ένα καθαρά ακαδημαϊκό ζήτημα, αν με τη λέξη «ακαδημαϊκό» εννοούμε την ανιδιοτελή και απόμακρη λόγια επιδίωξη, που λαμβάνει χώρα μόνο μέσα στους τέσσερις τοίχους του Πανεπιστημίου.

Η κοινωνιολογία δεν είναι ένα αντικείμενο που εμφανίζεται σαν ένα όμορφα τυλιγμένο δώρο, το οποίο δεν απαιτεί τίποτα άλλο παρά να αποκαλυφθεί το περιεχόμενό του. Όπως όλες οι κοινωνικές επιστήμες –κάτω από την ετικέτα των οποίων μπορούν, μεταξύ άλλων κλάδων, να ενταχθούν η ανθρωπολογία, τα οικονομικά και η ιστορία– έτσι και η κοινωνιολογία είναι μια ενδογενώς αμφιλεγόμενη προσπάθεια. Χαρακτηρίζεται, δηλαδή, από συνεχείς διενέξεις σχετικά με την ίδια της

τη φύση. Αλλά αυτό δεν είναι αδυναμία, αν και έτσι φαινόταν σε πολλούς από αυτούς που αποκαλούν τους εαυτούς τους επαγγελματίες «κοινωνιολόγους», καθώς επίσης και σε πολλούς άλλους έξω από την επιστήμη οι οποίοι ενοχλούνται, επειδή υπάρχουν πολυάριθμες αντικρουόμενες αντιλήψεις για το πώς πρέπει να προσεγγιστεί και να αναλυθεί το αντικείμενο της κοινωνιολογίας. Εκείνοι που ενοχλούνται από τον επίμονο χαρακτήρα των κοινωνιολογικών αντιθέσεων καθώς και από τη συχνή έλλειψη ομοφωνίας σχετικά με το πώς θα επιλυθούν, συνήθως έχουν την εντύπωση ότι αυτό είναι ένα δείγμα ανωριμότητας του αντικειμένου. Θέλουν να μοιάζει η κοινωνιολογία με τις φυσικές επιστήμες και να παράγει ένα σύστημα καθολικών νόμων, παρόμοιο με το σύστημα που θεωρούν ότι έχουν ανακαλύψει και επαληθεύσει οι φυσικές επιστήμες. Σύμφωνα όμως με την άποψη που θα περιγράψω σ' αυτό το βιβλίο, είναι λάθος να πιστεύουμε ότι η κοινωνιολογία μπορεί να θεωρεί τις φυσικές επιστήμες ως πρότυπο, ή να φανταζόμαστε ότι μια φυσική επιστήμη της κοινωνίας είναι δυνατή είτε επιθυμητή. Πρέπει να τονίσω ότι λέγοντας αυτό δεν εννοώ ότι οι μέθοδοι και οι στόχοι των φυσικών επιστημών δεν έχουν καμία σχέση με τη μελέτη της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς. Η κοινωνιολογία ασχολείται με ένα αντικείμενο που είναι πρακτικά παρατηρήσιμο, εξαρτάται από την εμπειρική έρευνα και περιλαμβάνει προσπάθειες για διαμόρφωση θεωριών και γενικεύσεων, οι οποίες ερμηνεύουν τα γεγονότα. Οι άνθρωποι, όμως, δε μοιάζουν με τα άψυχα αντικείμενα στη φύση· η μελέτη της δικής μας συμπεριφοράς αναγκαστικά είναι εντελώς διαφορετική από ορισμένες, πολύ σημαντικές απόψεις, από τη μελέτη των φυσικών φαινομένων.

Το πλαίσιο της κοινωνιολογίας

Η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας και τα σημερινά ενδιαφέροντά της πρέπει να κατανοηθούν στο πλαίσιο των αλλαγών που δημιούργησαν το σύγχρονο κόσμο. Ζούμε σε μια εποχή μαζικών κοινωνικών μεταβολών σχηματισμών. Μόνο στο διάστημα δύο περίπου αιώνων έχει εμφανιστεί ένα ευρύτατο σύ-

νολο κοινωνικών αλλαγών, των οποίων ο ρυθμός σήμερα μάλλον έχει επισπευθεί παρά επιβραδυνθεί. Αυτές οι αλλαγές, προερχόμενες αρχικά από τη δυτική Ευρώπη, έχουν τώρα παγκόσμιο αντίκτυπο. Έχουν καταλύσει σχεδόν ολοκληρωτικά τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης, με την οποία η ανθρωπότητα είχε ζήσει τα χιλιάδες χρόνια της προηγούμενης ιστορίας της. Ο πυρήνας τους βρίσκεται σ' αυτό που μερικοί έχουν περιγράψει ως τις «δύο μεγάλες επαναστάσεις» της Ευρώπης του δέκατου όγδοου και του δέκατου ένατου αιώνα. Η πρώτη είναι η γαλλική επανάσταση του 1789, ένα συγκεκριμένο σύνολο γεγονότων αλλά και ένα σύμβολο πολιτικών μετασχηματισμών στην εποχή μας. Κι αυτό γιατί η επανάσταση του 1789 ήταν εντελώς διαφορετική από τις εξεγέρσεις προηγούμενων εποχών. Αρκετές φορές οι χωρικοί είχαν εξεγερθεί, για παράδειγμα, εναντίον των φεουδαρχών, γενικά όμως προσπαθούσαν να απομακρύνουν συγκεκριμένα άτομα από την εξουσία, ή να εξασφαλίσουν μείωση στις τιμές ή στους φόρους. Στη γαλλική επανάσταση (στην οποία μπορούμε να συμπεριλάβουμε, με ορισμένες επιφυλάξεις, την αντι-αποικιακή επανάσταση στη βόρειο Αμερική το 1776) για πρώτη φορά στην ιστορία καταλύθηκε ολοκληρωτικά η κοινωνική τάξη πραγμάτων από ένα κίνημα καθοδηγούμενο από καθαρά κοσμικά ιδεώδη· καθολική ελευθερία και ισότητα. Αν και τα επαναστατικά ιδεώδη δεν έχουν εντελώς πραγματοποιηθεί ως σήμερα, δημιούργησαν ένα κλίμα πολιτικής αλλαγής, που αποδείχτηκε ότι είναι μία από τις κινητήριες δυνάμεις της σύγχρονης ιστορίας. Σήμερα λίγα κράτη στον κόσμο δεν έχουν ονομαστεί από τους κυβερνήτες τους «δημοκρατίες» ανεξάρτητα από την πραγματική πολιτική τους χροιά. Αυτό είναι κάτι εντελώς καινούριο στην ανθρώπινη ιστορία. Η αλήθεια είναι ότι υπήρξαν άλλα δημοκρατικά πολιτεύματα, ιδίως τα πολιτεύματα της κλασικής Ελλάδας και της Ρώμης. Αυτά, όμως, ήταν σπάνιες περιπτώσεις· σε καθεμιά από αυτές οι «πολίτες» ήταν ένα μικρό μέρος του πληθυσμού, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου αποτελούσαν οι σκλάβοι ή άλλοι, που δεν είχαν τα προνόμια των εκλεκτών ομάδων των πολιτών.

Η δεύτερη «μεγάλη επανάσταση» ήταν η επονομαζόμενη «βιομηχανική επανάσταση», που συνήθως τοποθετείται στη

Βρετανία στο τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα, ενώ και το δέκατο ένατο εξαπλώνεται σ' ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η βιομηχανική επανάσταση μερικές φορές παρουσιάζεται απλά και μόνο ως ένα σύνολο τεχνικών βελτιώσεων: ιδίως η χρησιμοποίηση του ατμού στη βιομηχανική παραγωγή και η εισαγωγή νέων μηχανημάτων πραγματοποιήθηκαν με βάση τέτοιες πηγές ενέργειας. Αυτές, όμως, οι τεχνικές ανακαλύψεις ήταν μόνο μέρος ενός πολύ ευρύτερου συνόλου κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών. Η πιο σημαντική από αυτές ήταν η μετακίνηση του όγκου του εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο στις διαρκώς επεκτεινόμενες ζώνες της βιομηχανικής εργασίας, μια διαδικασία η οποία, επίσης, οδήγησε τελικά στη διευρυμένη εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής. Η ίδια διαδικασία ενίσχυσε την επέκταση των πόλεων σε τέτοια κλίμακα, που δεν είχε ποτέ προηγουμένως παρατηρηθεί στην ιστορία. Έχει υπολογιστεί ότι πριν από το δέκατο ένατο αιώνα, ακόμη και στις πιο αστικοποιημένες κοινωνίες στις κωμοπόλεις ή στις πόλεις δε ζούσε περισσότερο από το 10% του πληθυσμού –συνήθως στα περισσότερα αγροτικά κράτη ή στις αυτοκρατορίες ζούσαν πολύ λιγότεροι. Ουσιαστικά, με τα σημερινά δεδομένα, όλες οι πόλεις στις προβιομηχανικές κοινωνίες, ακόμη και τα πιο ονομαστά κοσμοπολίτικα κέντρα, ήταν σχετικά μικρές. Ο πληθυσμός του Λονδίνου το δέκατο τέταρτο αιώνα, για παράδειγμα, έχει υπολογιστεί στις 30.000· της Φλωρεντίας, κατά την ίδια περίοδο, έχει υπολογιστεί στις 90.000. Στην αρχή του δέκατου ένατου αιώνα, ο πληθυσμός του Λονδίνου ξεπερνούσε ήδη τον πληθυσμό οποιασδήποτε προγενέστερης πόλης στην ιστορία, ανερχόμενος στις 900.000 ψυχές περίπου. Το 1800, όμως, ακόμη και σ' ένα τόσο μεγάλο μητροπολιτικό κέντρο μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού της Αγγλίας και της Ουαλίας ζούσε σε πόλεις κάποιου μεγέθους. Έναν αιώνα αργότερα, περίπου γύρω στο 40% του πληθυσμού ζούσε σε πόλεις με 100.000 ή περισσότερους κατοίκους και το 60%, περίπου, σε πόλεις 20.000 ή περισσότερων κατοίκων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1. *Ποσοστά πληθυσμού της γης στις πόλεις επί του εκάστοτε συνόλου*

	Πόλεις με 20.000 κατ. και πάνω	Πόλεις με 100.000 κατ. και πάνω
1800	2,4	1,7
1850	4,3	2,3
1900	9,2	5,5
1950	20,9	13,1
1970	31,2	16,7
1982	34,6	18,1

Πηγή: Kingsley Davis, «The origin and growth of urbanisation in the world», *American journal of Sociology*, τομ. 61, 1955 (αναθεωρημένο).

Ο Πίνακας 1.1. δείχνει ότι ο εξαστισμός έχει εξαπλωθεί εντυπωσιακά σε παγκόσμια κλίμακα και εξακολουθεί να εξαπλώνεται. Όλες οι βιομηχανοποιημένες χώρες είναι εξαιρετικά αστικοποιημένες με βάση οποιαδήποτε κριτήρια κι αν επιλέξει κανείς για να διαχωρίσει την «κωμόπολη» ή την «πόλη» από μικρότερα πληθυσμιακά σύνολα. Ραγδαία επεκτεινόμενες αστεακές περιοχές υπάρχουν και στις περισσότερες χώρες του Τρίτου Κόσμου. Οι πιο μεγάλες αστεακές περιοχές στο σύγχρονο κόσμο είναι τεράστιες σε σύγκριση με τις πόλεις στις κοινωνίες πριν από το δέκατο ένατο αιώνα.

Αν η εκβιομηχάνιση και ο αστισμός αποτελούν το επίκεντρο των μετασχηματισμών οι οποίοι κατέλυσαν ανεπανόρθωτα τις περισσότερες παραδοσιακές μορφές κοινωνιών, υπάρχει και ένα τρίτο φαινόμενο που συνδέεται με αυτά και πρέπει να αναφερθεί. Είναι η αρκετά εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού στο σημερινό κόσμο, σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια. Έχει υπολογιστεί ότι την εποχή της γέννησης του Χριστού η γη μάλλον είχε λιγότερους από 300 εκατομμύρια κατοίκους. Ο συνολικός αριθμός φαίνεται ότι αυξήθηκε με αρκετά σταθερό αλλά αργό ρυθμό ως το δέκατο όγδοο αιώνα· πιθανόν, ο πληθυσμός της γης μόλις που διπλασιάστηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Από τότε έχει εμφανιστεί η «πληθυσμιακή έκρηξη», για την οποία καθένας έχει ακούσει,

ωστόσο λίγοι μπορούν να ξέρουν τις λεπτομέρειες. Σήμερα υπάρχουν σχεδόν 4.800 εκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο και αυτός ο αριθμός αυξάνεται με τέτοιο ρυθμό που εάν συνεχιστεί, ο πληθυσμός της γης θα διπλασιάζεται κάθε σαράντα χρόνια. Ενώ οι συνέπειες μιας τέτοιας πληθυσμιακής αύξησης είναι φοβερές για το μέλλον της ανθρωπότητας και αποτελούν αντικείμενο σημαντικών διαφωνιών, οι παράγοντες που βρίσκονται πίσω από την εμφάνιση της πρόσφατης πληθυσμιακής αύξησης είναι λιγότερο αμφισβητήσιμοι από τους παράγοντες της εκβιομηχάνισης ή του αστισμού. Κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας γενικά υπήρχε ισορροπία μεταξύ των ποσοστών γεννητικότητας και θνησιμότητας. Παρ' όλο που από ορισμένες απόψεις αυτό είναι ένα περίπλοκο ζήτημα, υπάρχουν δύο κύρια φαινόμενα, τα οποία επισκιάζουν τα άλλα. Το ένα είναι ότι πριν από τους δύο τελευταίους αιώνες, ο μέσος όρος ζωής σπάνια ήταν μεγαλύτερος από τριανταπέντε χρόνια ενώ συχνά ήταν μικρότερος. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν το μέγεθος του ποσοστού παιδικής θνησιμότητας: στη μεσαιωνική Ευρώπη και αλλού δεν ήταν σπάνιο να πεθαίνουν, πριν ενηλικιωθούν, μέχρι και τα μισά από τα παιδιά που γεννιούνταν κάθε χρόνο. Η αύξηση της πιθανής διάρκειας ζωής και η εντυπωσιακή μείωση του ποσοστού παιδικής θνησιμότητας, που οφείλονται στο βελτιωμένο αποχετευτικό σύστημα, στις γενικές συνθήκες υγιεινής και στη νίκη της ιατρικής πάνω σε μερικές σημαντικές μεταδοτικές ασθένειες επέτρεψαν αυτή την τεράστια πληθυσμιακή αύξηση.

Κοινωνιολογία: ένας ορισμός και μερικές προκαταρκτικές σκέψεις

Η κοινωνιολογία γεννήθηκε όταν αυτοί που αντιλήφθηκαν τις πρώτες αλλαγές, τις οποίες προκάλεσαν οι δύο «μεγάλες επαναστάσεις» στην Ευρώπη, προσπάθησαν να κατανοήσουν τις συνθήκες της εμφάνισής τους και τις πιθανές συνέπειές τους. Φυσικά, κανένας τομέας μελέτης δεν μπορεί να καθοριστεί ακριβώς από τη στιγμή της γένεσής του. Εύκολα μπο-

ρούμε να εντοπίσουμε κάποια συνέχεια ανάμεσα στους συγγραφείς των μέσων του δέκατου όγδοου αιώνα μέχρι τις τελευταίες περιόδους της κοινωνικής σκέψης. Το κλίμα των ιδεών, που συμπεριλαμβάνονται στη διαμόρφωση της κοινωνιολογίας, πράγματι βοήθησε μέχρις ενός σημείου την εμφάνιση της διττής διαδικασίας της επανάστασης.

Πώς θα έπρεπε να οριστεί η κοινωνιολογία; Επιτρέψτε μου να αρχίσω με μία κοινοτοπία. Η κοινωνιολογία ασχολείται με τη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών. Τώρα η ιδέα της κοινωνίας μπορεί να διατυπωθεί μόνο με πολύ γενικό τρόπο. Κι αυτό γιατί στη γενική κατηγορία των «κοινωνιών» οφείλουμε να συμπεριλάβουμε όχι μόνο τις βιομηχανικές κοινωνίες αλλά και τις μεγάλες αγροτικές αυτοκρατορίες (όπως τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ή την παραδοσιακή Κίνα) καθώς και στην άλλη άκρη της κλίμακας, τις μικρές φυλετικές κοινωνίες οι οποίες μπορεί να αποτελούνται από έναν πολύ μικρό αριθμό ατόμων.

Η κοινωνία είναι ένα σύμπλεγμα, ένα σύστημα *θεσμοποιημένων* τρόπων συμπεριφοράς. Μιλώντας για «θεσμοποιημένες» μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς αναφερόμαστε στις πεποιθήσεις και στους τρόπους ενέργειας που εμφανίζονται και επανεμφανίζονται –ή σύμφωνα με την ορολογία της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας, αναπαράγονται κοινωνικά– στο χρόνο και το χώρο. Η γλώσσα είναι ένα θαυμάσιο παράδειγμα μιας τέτοιας μορφής θεσμοποιημένης ενέργειας ή θεσμού, εφόσον αποτελεί τόσο κεφαλαιώδες μέρος της κοινωνικής ζωής. Όλοι μας μιλάμε γλώσσες τις οποίες κανείς από μας, ως άτομα, δεν κατασκεύασε, και παρ' όλα αυτά χρησιμοποιούμε δημιουργικά τη γλώσσα. Είναι δυνατόν, όμως, να θεσμοποιηθούν και πολλοί άλλοι τομείς της κοινωνικής ζωής: γίνονται, δηλαδή, κοινώς αποδεκτές λειτουργίες που διατηρούν, διαμέσου των γενεών, μια ευδιάκριτα συγγενή μορφή. Συνεπώς, μπορούμε να μιλάμε για οικονομικούς θεσμούς, για πολιτικούς θεσμούς και τα λοιπά. Πρέπει να τονιστεί ότι μία τέτοια χρήση της έννοιας «θεσμός» διαφέρει από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται συχνά ο όρος στην καθημερινή γλώσσα, όπου έχει την ίδια περίπου σημασία με τους όρους «ομάδα» ή «συλλογικότητα», όταν, ας πούμε, χαρακτηρίζεται

μία φυλακή ή ένα νοσοκομείο ως «θεσμός».

Αυτές οι σκέψεις υποδεικνύουν τον τρόπο που πρέπει να εννοηθεί ο όρος «κοινωνία», δεν μπορούμε, όμως, να σταματήσουμε εδώ. Η «κοινωνία» είναι κοινό αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας και άλλων κοινωνικών επιστημών. Αυτό που διακρίνει την κοινωνιολογία είναι το μεγάλο ενδιαφέρον της για τις μορφές κοινωνιών που δημιουργήθηκαν ως επακόλουθο των «δύο μεγάλων επαναστάσεων». Σ' αυτές τις μορφές συμπεριλαμβάνονται οι βιομηχανικά προηγμένες κοινωνίες – οι οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, η Ιαπωνία και οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης– και στον εικοστό αιώνα πολλές άλλες κοινωνίες σ' όλο τον κόσμο. Στη σύγχρονη εποχή καμία κοινωνική τάξη πραγμάτων δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις δυνάμεις που αποδεσμεύτηκαν από τις «δύο μεγάλες επαναστάσεις». Ωστόσο, θέλω να τονίσω ιδιαιτέρως ότι δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουμε τις «προηγμένες» κοινωνίες σαν να ήταν απομονωμένες από τον υπόλοιπο κόσμο ή από τις προγενέστερες κοινωνίες –αν και ένα μεγάλο μέρος της κοινωνιολογίας έχει γραφτεί σαν να ίσχυε κάτι τέτοιο.

Υπό το φως αυτών των σχολίων μπορώ να δώσω τον εξής ορισμό της κοινωνιολογίας. *Η κοινωνιολογία είναι μία κοινωνική επιστήμη, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στη μελέτη των κοινωνικών θεσμών, που δημιουργήθηκαν από το βιομηχανικό μετασχηματισμό των δύο ή τριών προηγούμενων αιώνων.* Πρέπει να τονίσω ότι δεν υπάρχουν ακριβή όρια μεταξύ της κοινωνιολογίας και των άλλων τομέων πνευματικής δραστηριότητας των κοινωνικών επιστημών. Ούτε θα ήταν επιθυμητό κάτι τέτοιο. Μερικά ζητήματα κοινωνικής θεωρίας σχετικά με το πώς πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ανθρώπινη συμπεριφορά και τους θεσμούς είναι κοινά για όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Οι διάφορες «περιοχές» της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι οποίες καλύπτονται από διαφορετικές κοινωνικές επιστήμες, αποτελούν το διανοητικό καταμερισμό της εργασίας, που μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο με πολύ γενικό τρόπο. Η ανθρωπολογία, για παράδειγμα, ουσιαστικά ενδιαφέρεται για τις «απλούστερες» κοινωνίες: τις φυλετικές κοινωνίες, τις κοινωνίες με μονοπρόσωπη εξουσία και τα αγροτικά κράτη. Αυτές οι κοινωνίες, όμως, είτε έχουν εξαφανιστεί

λόγω των σημαντικών κοινωνικών αλλαγών που σάρωσαν τον κόσμο απ' άκρη σ' άκρη, είτε βρίσκονται στο στάδιο της ενσωμάτωσής τους στα σύγχρονα βιομηχανικά κράτη. Αντικείμενο των οικονομικών επιστημών, για να δούμε ένα άλλο παράδειγμα, είναι η παραγωγή και η διανομή των υλικών αγαθών. Ωστόσο, οι οικονομικοί θεσμοί συνδέονται πάντοτε με τους άλλους θεσμούς των κοινωνικών συστημάτων, οι οποίοι επιδρούν πάνω σ' αυτούς, αλλά και δέχονται τις επιδράσεις τους. Τέλος, η ιστορία ως μελέτη της διαρκούς απομάκρυνσης του παρελθόντος από το παρόν αποτελεί την πηγή απ' όπου αντλούν όλες οι κοινωνικές επιστήμες.

Πολλοί διακεκριμένοι στοχαστές, οι οποίοι συνδέονται με την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, εντυπωσιάστηκαν από τη σημαντική συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας στις αλλαγές που διαπίστωσαν. Έτσι, εκθέτοντας τους σκοπούς της κοινωνιολογίας, επιδίωξαν να αντιγράψουν στη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων τις επιτυχημένες ερμηνείες των φυσικών επιστημών για τον υλικό κόσμο. Η κοινωνιολογία θα ήταν μία «φυσική επιστήμη της κοινωνίας». Ο Auguste Comte, ο οποίος έζησε από το 1798 ως το 1857 και έπλασε τον όρο «κοινωνιολογία», διατύπωσε αυτή την άποψη με τον πιο σαφή και περιεκτικό τρόπο. Όλες οι επιστήμες, ισχυριζόταν, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνιολογίας, έχουν κοινό ένα γενικό πλαίσιο λογικής και μεθόδου· όλες επιδιώκουν να αποκαλύψουν τους καθολικούς νόμους που διέπουν τα συγκεκριμένα φαινόμενα, με τα οποία ασχολούνται. Αν ανακαλύψουμε τους νόμους που διέπουν την ανθρώπινη κοινωνία, πίστευε ο Comte, θα είμαστε σε θέση να διαμορφώσουμε τη μοίρα μας με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που η επιστήμη μας έχει δώσει τη δυνατότητα να ελέγχουμε τα συμβάντα του φυσικού κόσμου. Η περίφημη φράση του *Prévoir pour pouvoir* (το να είσαι σε θέση να προβλέπεις είναι το να είσαι σε θέση να ελέγχεις), εκφράζει αυτή την άποψη.

Από την εποχή του Comte η αντίληψη ότι η κοινωνιολογία έπρεπε να ακολουθήσει τα χνάρια των φυσικών επιστημών, αποτέλεσε την επικρατέστερη άποψη για το θέμα αυτό –παρότι, βέβαια, δεν έλειψαν οι αμφισβητήσεις οι οποίες εκφράστηκαν ποικιλοτρόπως.

Ο Emile Durkheim (1858-1917), μία από τις μορφές με τη μεγαλύτερη επιρροή στην εξέλιξη της κοινωνιολογίας τον εικοστό αιώνα, ανέπτυξε περαιτέρω μερικές από τις κύριες ιδέες του Comte. Η κοινωνιολογία, δήλωσε, ενδιαφέρεται για τα «κοινωνικά γεγονότα», τα οποία είναι δυνατό να προσεγγισθούν με τον ίδιο αντικειμενικό τρόπο, όπως τα γεγονότα με τα οποία ασχολούνται οι φυσικές επιστήμες. Στο μικρό, αλλά πολύ σημαντικό, βιβλίο του *The Rules of Sociological Method* (1895), ο Durkheim πρότεινε να θεωρούνται τα κοινωνικά φαινόμενα ως *πράγματα:* πρέπει να αντιμετωπίζουμε τους εαυτούς μας σαν αντικείμενα της φύσης. Μ' αυτό τον τρόπο τόνισε τις ομοιότητες μεταξύ κοινωνιολογίας και φυσικών επιστημών.

Όπως ανέφερα νωρίτερα, μολονότι αυτή η άποψη ήταν πολύ διαδεδομένη στην κοινωνιολογία, είναι η άποψη που εγώ απορρίπτω. Όταν αποκαλούμε την κοινωνιολογία και άλλους τομείς, όπως την ανθρωπολογία και τις οικονομικές επιστήμες «κοινωνικές επιστήμες», τονίζουμε ότι αυτές συνεπάγονται τη συστηματική μελέτη ενός εμπειρικού αντικειμένου. Η ορολογία δεν είναι μπερδεμένη, αρκεί να καταλάβουμε ότι η κοινωνιολογία και οι άλλες κοινωνικές επιστήμες διαφέρουν από τις φυσικές επιστήμες σε δύο ουσιαστικά σημεία.

(1) *Δεν μπορούμε* να προσεγγίσουμε την κοινωνία ή τα «κοινωνικά γεγονότα» όπως προσεγγίζουμε τα αντικείμενα ή τα συμβάντα στο φυσικό κόσμο, γιατί οι κοινωνίες υφίστανται μόνο στο βαθμό που παράγονται και αναπαράγονται μέσω των δικών μας πράξεων ως ανθρώπινων όντων. Στην κοινωνική θεωρία δεν μπορούμε να αντιμετωπίζουμε τις ανθρώπινες δραστηριότητες σαν να καθορίζονταν από αίτια, με τον ίδιο τρόπο που καθορίζονται τα φυσικά φαινόμενα. Πρέπει να αντιληφθούμε αυτό που θα ονόμαζα *διπλή ανάμιξη* ατόμων και θεσμών: δημιουργούμε την κοινωνία και ταυτόχρονα είμαστε δημιουργήματά της. Οι θεσμοί είναι τρόποι κοινωνικής δραστηριότητας που αναπαράγονται στο χρόνο και στο χώρο. Αξίζει να αναλογιστούμε για μια στιγμή τι συνεπάγεται αυτό. Μιλώντας για «αναπαραγωγή» της κοινωνικής συμπεριφοράς ή των κοινωνικών συστημάτων, εννοούμε την *επανάληψη* παρόμοιων τρόπων δραστηριότητας από άτομα που δρουν σε

διαφορετικό τόπο και χρόνο. Πράγματι έχει μεγάλη σημασία να τονίσουμε αυτό το σημείο, επειδή ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής θεωρίας –συμπεριλαμβάνομένης της θεωρίας του Durkheim– διαπνέεται από την τάση να σκέφτεται κανείς με τον ίδιο τρόπο που θα σκεφτόταν κατά την απεικόνιση της φύσης, μια τάση η οποία μπορεί να έχει καταστρεπτικές συνέπειες. Τα κοινωνικά συστήματα περιλαμβάνουν μορφές σχέσεων μεταξύ ατόμων και ομάδων. Πολλοί κοινωνιολόγοι απεικονίζουν αυτές τις μορφές περισσότερο σαν τους τοίχους ενός κτιρίου ή το σκελετό ενός σώματος. Αυτό είναι παραπλανητικό, επειδή υποδηλώνει μια πολύ στατική και αμετάβλητη εικόνα της φύσης των κοινωνιών: κι αυτό γιατί δε δείχνει ότι η μορφή των κοινωνικών συστημάτων υφίσταται μόνο στο βαθμό που τα άτομα επαναλαμβάνουν, ενεργά συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς σε διαφορετικό χρόνο και χώρο. Εάν επρόκειτο να χρησιμοποιήσουμε κατά κάποιο τρόπο αυτό το είδος απεικόνισης, θα έπρεπε να πούμε ότι *τα κοινωνικά συστήματα μοιάζουν με κτίρια, τα οποία διαρκώς ξαναχτίζονται από τα ίδια τα τούβλα που τα αποτελούν.*

(2) Από αυτό συνεπάγεται ότι οι πρακτικές συνέπειες της κοινωνιολογίας δεν είναι, και δεν μπορεί να είναι, παράλληλες με τις τεχνολογικές χρήσεις της επιστήμης. Τα άτομα της ύλης δεν μπορούν να μάθουν τι λένε οι επιστήμονες γι' αυτά, ή να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους, όταν το μάθουν. Τα ανθρώπινα όντα μπορούν να το κάνουν. Έτσι, η σχέση μεταξύ της κοινωνιολογίας και του «αντικειμένου» της αναγκαστικά είναι διαφορετική από τη σχέση των φυσικών επιστημών με το αντικείμενό τους. Αν θεωρήσουμε την κοινωνική δραστηριότητα ως ένα μηχανικό σύνολο γεγονότων τα οποία καθορίζουν φυσικοί νόμοι, τότε και παρανοούμε το παρελθόν και δεν κατορθώνουμε να αντιληφθούμε πώς μπορεί να επηρεάσει το πιθανό μέλλον μας η κοινωνιολογική ανάλυση. Ως ανθρώπινα όντα δε ζούμε απλώς μέσα στην ιστορία· η κατανόηση της ιστορίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του τι είναι αυτή η ιστορία και τι μπορεί να γίνει. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με τη θέση του Comte *Prévoir pour pouvoir* η οποία δε σημαίνει τίποτε άλλο παρά την κοινωνική τεχνολογία. Οι κοινωνικές επιστήμες απευθύνονται

στους ανθρώπους και όχι στον αδρανή κόσμο των αντικειμένων. Συχνά, αυτό γίνεται σαφές, όταν αποδεικνύουμε πως ό,τι μπορεί να φαίνεται στους άμεσα ενδιαφερόμενους αναπόφευκτο, αναμφισβήτητο –παρόμοιο με νόμο της φύσης– στην πραγματικότητα είναι ιστορικό προϊόν, και πως η κοινωνιολογική ανάλυση μπορεί να παίξει έναν ρόλο χειραφέτησης στην ανθρώπινη κοινωνία. Ταυτόχρονα, η κοινωνιολογική ανάλυση διδάσκει την εγκράτεια. Κι αυτό γιατί η γνώση μπορεί να είναι σημαντική βοηθός της δύναμης, δεν ταυτίζεται όμως με αυτήν. Και η γνώση μας για την ιστορία είναι πάντοτε προσωρινή και ατελής.

Η κοινωνιολογική φαντασία: κοινωνιολογία ως κριτική

Η κοινωνιολογική πρακτική, υποστηρίζω σ' αυτό το βιβλίο, απαιτεί την επίκληση αυτού που ο C. Wright Mills έχει ορθώς αποκαλέσει «κοινωνιολογική φαντασία» (*The Sociological Imagination*, Penguin, 1970· ελλ. έκδ., Ολκός, Αθήνα, 1974). Ο όρος παρατίθεται τόσο συχνά, που διατρέχει τον κίνδυνο της κοινοτοπίας, μια και ο ίδιος ο Mills τον χρησιμοποίησε με ασαφή μάλλον τρόπο. Με τον όρο αυτό εννοώ τις διάφορες συσχετιζόμενες μορφές αίσθησης, που είναι απαραίτητες στην κοινωνιολογική ανάλυση όπως εγώ την αντιλαμβάνομαι. Η κατανόηση του κοινωνικού κόσμου, δηλαδή των νόμων που διέπουν τις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες –τη σημερινή κοινωνία, όπως για πρώτη φορά διαμορφώθηκε στη Δύση– μπορεί να επιτευχθεί μόνο με βάση μια τριπλή άσκηση της φαντασίας. Αυτές οι μορφές κοινωνιολογικής φαντασίας απαιτούν την *ιστορική, ανθρωπολογική* και *κριτική* αίσθηση.

Ανθρώπινα όντα όμοια με μας από γενετική άποψη υπήρξαν για 100.000 περίπου χρόνια. Απ' ό,τι γνωρίζουμε από τα αρχαιολογικά ευρήματα, «πολιτισμοί» βασισμένοι στην εγκαταστημένη μόνιμα γεωργία υπήρξαν μόνο τα προηγούμενα 8.000 χρόνια. Όμως αυτή η περίοδος φαίνεται μεγάλη σε σύγκριση με το μικροσκοπικό κομματάκι της σύγχρονης ιστορίας, στην οποία κυριαρχεί η άνοδος του βιομηχανικού καπιταλισμού. Οι ιστορικοί δε συμφωνούν στη χρονολόγηση της αρχής του

δυτικού καπιταλισμού ως επικρατέστερου τρόπου οικονομικής επιχείρησης· όμως είναι δύσκολο να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ της τοποθέτησής του πριν από το δέκατο πέμπτο ή το δέκατο έκτο αιώνα στην Ευρώπη. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός, η σύζευξη της καπιταλιστικής επιχείρησης με τη μηχανική παραγωγή στο εργοστάσιο, δεν εμφανίζεται νωρίτερα απ' τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και έπειτα έμελλε να εντοπιστεί μόνο σε περιοχές της Βρετανίας. Ωστόσο τα προηγούμενα εκατό χρόνια, ο αιώνας περίπου που παρακολούθησε την επέκταση του βιομηχανικού καπιταλισμού σ' όλο τον κόσμο, επέφερε κοινωνικές αλλαγές πιο συγκλονιστικές ως προς τις επιπτώσεις τους από κάθε άλλη περίοδο σ' ολόκληρη την προηγούμενη ιστορία της ανθρωπότητας. Όσοι είμαστε στη Δύση ζούμε σε κοινωνίες που έχουν αφομοιώσει τις πρώτες επιδράσεις αυτών των αλλαγών. Η σύγχρονη γενιά έχει εξοικειωθεί με τις κοινωνίες που προσαρμόζονται στις γοργές τεχνολογικές καινοτομίες, στις οποίες το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ζει σε κωμοπόλεις ή σε πόλεις, εργάζεται στη βιομηχανία και αποτελείται από «πολίτες» των εθνικών κρατών. Αυτός, όμως, ο οικείος κοινωνικός κόσμος ο οποίος δημιουργήθηκε τόσο γοργά και τόσο εντυπωσιακά σ' ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, είναι εντελώς μοναδικός στην ανθρώπινη ιστορία.

Η πρώτη προσπάθεια κοινωνιολογικής φαντασίας, που πρέπει να γίνει σήμερα από τον αναλυτή των βιομηχανικών κοινωνιών, είναι η ανάκτηση του άμεσου παρελθόντος μας – του «κόσμου που έχουμε χάσει». Μόνο με μια τέτοια προσπάθεια της φαντασίας, η οποία, φυσικά, απαιτεί ιστορική συνείδηση, μπορούμε να αντιληφθούμε με ακρίβεια πόσο διαφορετική είναι σήμερα η ζωή στις βιομηχανικές κοινωνίες, από τον τρόπο που ζούσαν οι άνθρωποι στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν. Μας βοηθούν τα ωμά γεγονότα, όπως εκείνα που ανέφερα σε σχέση με τον αστισμό. Όμως αυτό που πραγματικά χρειάζεται είναι μια προσπάθεια με τη δημιουργική φαντασία ανακατασκευής της υφής των μορφών κοινωνικής ζωής οι οποίες τώρα έχουν, κατά ένα μεγάλο μέρος, εκλείψει. Σ' αυτό το σημείο δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ τεχνικής του κοινωνιολόγου και τέχνης του ιστορικού. Η Βρετανία του

δέκατου όγδοου αιώνα, η πρώτη κοινωνία που δέχτηκε την επίδραση της βιομηχανικής επανάστασης, εξακολουθούσε να είναι μια κοινωνία στην οποία τηρούνταν τα έθιμα της τοπικής κοινότητας, και της οποίας τα μέλη συνέδεε η μεγάλη επιρροή της θρησκείας. Ήταν μια κοινωνία, στην οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε ευδιάκριτες αναλογίες με την κοινωνία της Βρετανίας του εικοστού αιώνα, όπου όμως οι αντιθέσεις είναι αξιοσημείωτες. Οι οργανώσεις που σήμερα υπάρχουν παντού, δεν είχαν παρά υποτυπώδη μορφή: όχι μόνο τα εργοστάσια και τα γραφεία, αλλά και τα σχολεία, τα κολλέγια, τα νοσοκομεία και οι φυλακές διαδόθηκαν πλατιά το δέκατο ένατο αιώνα.

Φυσικά, αυτές οι αλλαγές στην υφή της κοινωνικής ζωής είναι, κατά ένα μέρος, υλικής μορφής. Όπως έγραψε ένας ιστορικός περιγράφοντας τη βιομηχανική επανάσταση:

> Η σύγχρονη τεχνολογία δεν παράγει μόνο περισσότερα, ταχύτερα· φτιάχνει αντικείμενα τα οποία δε θα ήταν με κανένα τρόπο δυνατό να παραχθούν με τις παλαιότερες μεθόδους τεχνικής. Η καλύτερη ινδική χειροκίνητη ανέμη δε θα μπορούσε να φτιάξει τόσο λεπτή και ομαλή κλωστή όσο το αναπηνιστήριο· όλα τα σιδηρουργεία της χριστιανοσύνης του δέκατου όγδοου αιώνα δε θα μπορούσαν να φτιάξουν τόσο μεγάλα, λεία και ομοιογενή φύλλα χάλυβα, όσο τα φύλλα ενός σύγχρονου μηχανήματος. Και το σπουδαιότερο είναι ότι η σύγχρονη τεχνολογία έχει δημιουργήσει πράγματα, σχεδόν ασύλληπτα στην προ-βιομηχανική εποχή: η κάμερα, το αυτοκίνητο, το αεροπλάνο, όλη η σειρά των ηλεκτρονικών συσκευών από το ραδιόφωνο ως τον ηλεκτρονικό υπολογιστή μεγάλης ταχύτητας, το εργοστάσιο πυρηνικής ενέργειας, και ούτω καθεξής, σχεδόν *ad infinitum*... Το αποτέλεσμα ήταν η τεράστια αύξηση στην παραγωγή και στην ποικιλία αγαθών και υπηρεσιών, κάτι που έχει αλλάξει τον τρόπο ζωής του ανθρώπου περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, από τότε που ανακαλύφθηκε η φωτιά: ο Άγγλος του 1750 από άποψη υλικών αγαθών βρισκόταν πιο κοντά στους λεγεωνάριους του Καίσαρα,

παρά στα ίδια τα δισέγγονά του. (David S. Landes, *The Unbound Prometheus,* Cambridge, Cambridge University Press, 1969, σ. 5).

Η κατακόρυφη κλίμακα και ο διεισδυτικός χαρακτήρας των τεχνολογικών καινοτομιών αναμφίβολα σήμερα είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των βιομηχανικών κοινωνιών. Στενά συνδεδεμένη μ' αυτό είναι η παρακμή της παράδοσης, του θεμελίου της καθημερινής ζωής στην τοπική κοινότητα του χωριού, που έχει σημασία ακόμη και για την αστική ζωή στην προ-καπιταλιστική εποχή. Η παράδοση ενσωμάτωνε το παρόν στο παρελθόν και επέτρεπε μια διαφορετική βίωση του χρόνου από αυτή που κυριαρχεί στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Η ζωή του ανθρώπου δε διαχωριζόταν σε «ώρες εργασίας» και «ελεύθερο χρόνο», όπως τείνει να γίνει η κατάσταση σήμερα· η «εργασία» δεν ήταν σαφώς διαχωρισμένη από τις άλλες δραστηριότητες από άποψη χώρου ή χρόνου.

Νωρίτερα αναφέρθηκα στη διασταύρωση των δύο μεγάλων επαναστάσεων, οι οποίες βρίσκονται στην αφετηρία της μεταβολής των κοινωνιών της δυτικής Ευρώπης. Η δεύτερη ήταν πολιτική επανάσταση, η οποία συνδέεται με την εμφάνιση του εθνικού κράτους, ένα φαινόμενο τόσο σημαντικό όσο και η εμφάνιση της εκβιομηχάνισης στη δημιουργία του σύγχρονου κόσμου. Εκείνοι που ζουν στη Δύση έχουν την τάση να θεωρούν ως δεδομένο ότι όλοι είναι «πολίτες» ενός συγκεκριμένου έθνους, και κανένας δεν μπορεί να μην αντιλαμβάνεται το σημαντικό ρόλο που παίζει το κράτος (συγκεντρωτική κυβέρνηση και τοπική διοίκηση) στη ζωή τους. Αλλά και η απόκτηση των δικαιωμάτων του πολίτη, συγκεκριμένα το καθολικό δικαίωμα ψήφου, είναι επίσης σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Το ίδιο και ο εθνικισμός, η αίσθηση ότι ανήκεις σε μια διακεκριμένη εθνική κοινότητα, διαφορετική από τις άλλες. Αυτά έχουν γίνει χαρακτηριστικά γνωρίσματα της «εσωτερικής» οργάνωσης των εθνικών κρατών, όμως είναι εξίσου σημαντικό να επιστήσουμε την προσοχή στις σχέσεις *μεταξύ* των εθνικών κρατών ως κύριο γνώρισμα της σύγχρονης εποχής.

Σήμερα ζούμε σ' ένα παγκόσμιο σύστημα που δεν έχει

όμοιό του σε προηγούμενες εποχές. Αποδείχτηκε ότι καθεμιά από τις «δύο μεγάλες επαναστάσεις» εξαπλώθηκε σε παγκόσμια κλίμακα. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός βασίζεται σε μία εξαιρετικά περίπλοκη εξειδίκευση της παραγωγής, σ' έναν καταμερισμό εργασίας, κατά τον οποίο οι σχέσεις ανταλλαγής είναι παγκόσμιες. Εξετάστε τα ρούχα που φοράτε, το δωμάτιο στο οποίο κάθεστε ή το φαγητό που θα φάτε στο επόμενο γεύμα σας. Είναι απίθανο να έχετε φτιάξει εσείς ο ίδιος τα ρούχα σας, να έχετε χτίσει την κατοικία σας ή να έχετε καλλιεργήσει ό,τι καταναλώνετε. Στις βιομηχανικές χώρες είμαστε εντελώς συνηθισμένοι σε μια τέτοια κατάσταση, όμως πριν από την εμφάνιση του βιομηχανικού καπιταλισμού ο καταμερισμός εργασίας ήταν πολύ λιγότερο περίπλοκος. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού φρόντιζε άμεσα για τις περισσότερες από τις ανάγκες του και για τις υπόλοιπες κατέφευγε στις υπηρεσίες των άλλων μελών της τοπικής κοινότητας. Σήμερα, όμως, τα προϊόντα κατασκευάζονται και ανταλλάσσονται σε όλο τον κόσμο μέσω ενός πραγματικά παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας. Όχι μόνο πολλά από τα αγαθά, που καταναλώνονται στη Δύση, παράγονται στην άλλη άκρη της γης, και αντιστρόφως μέχρις ενός σημείου, αλλά μπορεί και να υπάρχουν περίπλοκες σχέσεις παραγωγικών διαδικασιών, οι οποίες διεξάγονται σε εντελώς διαφορετικά μέρη. Για παράδειγμα, μερικά κομμάτια μιας συσκευής τηλεόρασης μπορεί να φτιαχτούν σε μία χώρα, ενώ τα άλλα κάπου αλλού, έπειτα η συσκευή μπορεί να συναρμολογηθεί κάπου αλλού και να πουληθεί σε άλλο μέρος.

Δεν είναι, όμως, μόνο η διεύρυνση των οικονομικών σχέσεων που δημιούργησε ένα νέο και μοναδικό παγκόσμιο σύστημα. Η επέκταση του καπιταλισμού συνοδεύτηκε από τη γενική επικράτηση του εθνικού κράτους. Ανέφερα μερικά από τα «εσωτερικά» χαρακτηριστικά του εθνικού κράτους (και θα τα αναλύσω πληρέστερα στο Κεφ. 7). Ωστόσο, από μία σημαντική άποψη, το να μιλάμε για *εθνικό κράτος* είναι παραπλανητικό, επειδή από την αρχή κιόλας υπήρχαν πάντοτε στην Ευρώπη *εθνικά κράτη*, που ζούσαν έχοντας πότε καλές και πότε κακές σχέσεις. Σήμερα όλος ο κόσμος διαιρείται σ' ένα μωσαϊκό εθνικών κρατών. Τόσο η εμφάνιση αυτών των

κρατών στην Ευρώπη όσο κυρίως η ανάπτυξή τους σε άλλα μέρη του κόσμου αποτελούν για μία ακόμη φορά σχετικά πρόσφατα φαινόμενα. Η ανθρωπότητα, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, ήταν αραιά διασκορπισμένη σ' όλη τη γη, ζούσε σε πολύ μικρές κοινωνίες και διετηρείτο στη ζωή κυνηγώντας ζώα και συλλέγοντας φυτά κατάλληλα για τροφή –στις ονομαζόμενες «θηρευτικές και συλλεκτικές» κοινωνίες. Κατά το μεγαλύτερο διάστημα των τελευταίων δέκα χιλιετιών η γη εξακολουθούσε να είναι αραιοκατοικημένη, σε σχέση με σήμερα, οι άνθρωποι ζούσαν είτε σε θηρευτικές και συλλεκτικές κοινωνίες, σε μικρές αγροτικές κοινότητες, σε πόλεις-κράτη, είτε σε αυτοκρατορίες. Μερικές αυτοκρατορίες, ειδικά η Κίνα, ήταν εντελώς διαφορετικές από τα σύγχρονα εθνικά κράτη. Για παράδειγμα, η κεντρική κινεζική κυβέρνηση στην παραδοσιακή Κίνα δεν κατόρθωσε ποτέ να ελέγξει άμεσα τις διάφορες επαρχίες της, ιδίως τις πιο αχανείς. Οι περισσότεροι υπήκοοι του κινεζικού κράτους ζούσαν εντελώς διαφορετικά από τους κυβερνήτες τους, με τους οποίους είχαν λίγα κοινά σημεία τόσο όσον αφορά τον πολιτισμό όσο και τη γλώσσα.

Εξάλλου, αν και οι διάφοροι τύποι κοινωνιών, που αναφέρθηκαν παραπάνω, είχαν διάφορες σχέσεις μεταξύ τους, ασφαλώς εκείνες οι επαφές δε συνέδεαν τον κόσμο, όπως συμβαίνει σήμερα. Η ρήση του προηγούμενου αιώνα, «η Ανατολή είναι Ανατολή και η Δύση είναι Δύση και ποτέ τα δύο δε θα συναντηθούν» εξέφραζε μια πραγματική κατάσταση. Από τον ενδέκατο αιώνα και μετά υπήρχαν σποραδικές επαφές και, κατά καιρούς, εμπορικές ανταλλαγές μεταξύ Κίνας και Ευρώπης· όμως τους επόμενους αιώνες ουσιαστικά, η Κίνα και η Ευρώπη ζούσαν σε διαφορετικό σύμπαν η μία από την άλλη. Σήμερα όλα αυτά έχουν αλλάξει, παρ' όλες τις πολιτισμικές διαφορές που μπορεί να χωρίζουν την Ανατολή από τη Δύση. Η Κίνα δεν είναι πλέον αυτοκρατορία αλλά εθνικό κράτος, αν και οι διαστάσεις της, από άποψη εδάφους και πληθυσμού, είναι μεγάλες. Φυσικά, είναι επίσης ένα αυτο-αποκαλούμενο σοσιαλιστικό κράτος· αν και τώρα υπάρχουν εθνικά κράτη σ' όλο τον κόσμο, δεν αντέγραψαν όλα το «φιλελεύθερο-δημοκρατικό» μοντέλο, το οποίο είχε καθιερωθεί στη δυτική Ευ-

ρώπη.

Αν η πρώτη διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας συνεπάγεται την ανάπτυξη μιας ιστορικής αίσθησης, η δεύτερη συνεπάγεται την καλλιέργεια της ανθρωπολογικής γνώσης. Λέγοντας αυτό τονίζω ξανά ότι τα συμβατικά αποδεκτά όρια μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών επιστημών είναι δυσδιάκριτα. Δύσκολα καλλιεργείται η ιστορική αίσθηση του πόσο πρόσφατες και πόσο δραματικές είναι οι κοινωνικές αλλαγές των δύο προηγούμενων αιώνων. Ίσως, όμως, είναι ακόμη περισσότερο αμφισβητήσιμο το αν θα μπορέσουμε να απαλλαγούμε από τη φανερή ή συγκεκαλυμμένη πεποίθηση ότι οι τρόποι ζωής που έχουν αναπτυχθεί στη Δύση είναι κατά κάποιο τρόπο ανώτεροι από τους τρόπους ζωής των άλλων πολιτισμών. Αυτή η άποψη ενθαρρύνθηκε από την ίδια την επέκταση του δυτικού καπιταλισμού, ο οποίος έθεσε σε κίνηση μια ακολουθία γεγονότων που διέθρωσαν ή κατέστρεψαν τους περισσότερους από τους άλλους πολιτισμούς με τους οποίους ήρθε σε επαφή. Εξάλλου, πολλοί κοινωνικοί στοχαστές έχουν δώσει συγκεκριμένη μορφή σ' αυτή την άποψη, προσπαθώντας να στριμώξουν την ανθρώπινη ιστορία σε διαγράμματα κοινωνικής εξέλιξης, στα οποία η «εξέλιξη» νοείται ως ικανότητα των διαφόρων τύπων κοινωνιών να ελέγξουν ή να επιβληθούν στο υλικό περιβάλλον τους. Αναπόφευκτα ο δυτικός καπιταλισμός εμφανίζεται στην κορυφή αυτών των διαγραμμάτων, από τη στιγμή που αύξησε θεαματικά την παραγωγικότητα των υλικών αγαθών, περισσότερο από την παραγωγικότητα των προγενέστερων κοινωνιών.

Ωστόσο, τέτοια εξελικτικά διαγράμματα εκφράζουν εθνοκεντρισμό, τον οποίο η κοινωνιολογική φαντασία έχει καθήκον να παραμερίσει. Εθνοκεντρική είναι η αντίληψη που υιοθετεί την άποψη ότι η κοινωνία και ο πολιτισμός του καθενός αποτελούν μέτρο σύγκρισης των άλλων πολιτισμών. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτή η θέση είναι βαθιά εδραιωμένη στον πολιτισμό της Δύσης. Αποτέλεσε, επίσης, χαρακτηριστικό και πολλών άλλων κοινωνιών. Ωστόσο, στη Δύση η σιγουριά της ανωτερότητας μέχρις ενός σημείου αποτέλεσε τρόπο έκφρασης και δικαιολόγηση του βιομηχανικού καπιταλισμού, ο οποίος καταβρόχθισε λαίμαργα τους άλλους τρόπους ζωής.

Δεν πρέπει, όμως να συγχέουμε την οικονομική και τη στρατιωτική δύναμη των δυτικών κοινωνιών, που τους έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσουν εξέχουσα θέση στον κόσμο, με την κορυφή ενός εξελικτικού σχήματος. Η αξιολόγηση της υλικής παραγωγικότητας, που τόσο πολύ τονίζεται στη Δύση, αποτελεί ανορθόδοξη στάση, εάν συγκριθεί με άλλους πολιτισμούς.

Η ανθρωπολογική διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας είναι σημαντική, επειδή μας δίνει τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε την ποικιλία των μορφών ανθρώπινης ζωής που εμφανίστηκαν σ' αυτή τη γη. Μία από τις ειρωνείες τις σύγχρονης εποχής είναι ότι η συστηματική μελέτη της πολυμορφίας των ανθρώπινων πολιτισμών –«ανθρωπολογία της επιτόπιας έρευνας»– δημιουργήθηκε την ίδια στιγμή που η μανιώδης επέκταση του βιομηχανικού καπιταλισμού και οι στρατιωτικές δυνάμεις της Δύσης επιτάχυναν την καταστροφή των πολιτισμών αυτών. Οι κοινωνικές επιστήμες, όμως, από τη στιγμή της εμφάνισής τους διακατέχονται από την ανθρωπολογική διάσταση της κοινωνιολογικής φαντασίας, που αντιτίθεται στον εθνοκεντρικό χαρακτήρα της εξελικτικής σκέψης. Στο βιβλίο του *Discourse on the Origin and Foundation of Inequality* (1755) ο Jean-Jacques Rousseau σαφώς εμμένει στην ιδέα ότι, αντιλαμβανόμενοι την εντυπωσιακή πολυμορφία των ανθρώπινων κοινωνιών, μπορούμε να μάθουμε να κατανοούμε καλύτερα τους εαυτούς μας. «Όλος ο κόσμος», παρατήρησε ο Rousseau, αποτελείται από κοινωνίες, «των οποίων γνωρίζουμε μόνο τα ονόματα, κι όμως κρίνουμε επιπόλαια το ανθρώπινο γένος!» Φανταστείτε, συνέχισε, να μπορούσαμε να στείλουμε μια ομάδα θαρραλέων παρατηρητών, οι οποίοι να είναι ευαίσθητοι δέκτες των ποικίλων ανθρώπινων εμπειριών, με σκοπό να περιγράψουν τις διάφορες κοινωνίες που υπάρχουν, αλλά για τις οποίες γνωρίζουμε λίγα. «Ας υποθέσουμε», έγραφε, «ότι αυτοί οι άνθρωποι, ως νέος Ηρακλής, όταν επέστρεφαν από τις αλησμόνητες αυτές εκστρατείες, θα έγραφαν με την ησυχία τους τη φυσική, ηθική και πολιτική ιστορία όσων είχαν δει· εμείς οι ίδιοι θα βλέπαμε να δημιουργείται από τις πένες τους ένας καινούριος κόσμος, κι έτσι θα μαθαίναμε να κατανοούμε το δικό μας κόσμο».

Στη διάρκεια των 150 χρόνων μετά την έκδοση του *Discourse* του Rousseau ταξιδιώτες, ιεραπόστολοι, έμποροι και άλλοι, όντως, έκαναν αρκετά από αυτά τα ταξίδια. Αλλά οι αναφορές που παρέδιδαν, συχνά ήταν αναξιόπιστες ή μεροληπτικές ή ενσάρκωναν το πνεύμα του εθνοκεντρισμού, εναντίον του οποίου στρεφόταν ο Rousseau. Συστηματική και λεπτομερής ανθρωπολογική επιτόπια έρευνα ξεκίνησε στις αρχές του εικοστού αιώνα. Από εκείνη την εποχή, παρά το διαρκώς περιοριζόμενο αντικείμενο της μελέτης τους, οι ανθρωπολόγοι έχουν συσσωρεύσει ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών για τους διάφορους πολιτισμούς. Από τη μία πλευρά, αυτές οι πληροφορίες όντως επιβεβαιώνουν την ενότητα του ανθρώπινου γένους· δεν υπάρχει κανένας λόγος να θεωρήσουμε ότι οι άνθρωποι που ζουν σε μικρές «πρωτόγονες» κοινωνίες είναι κατά κάποιο τρόπο από γενετική άποψη κατώτεροι ή διαφορετικοί, από τους ανθρώπους που ζουν στους υποτιθέμενους πιο προηγμένους «πολιτισμούς». Δε γνωρίζουμε ανθρώπινες κοινωνίες που δεν έχουν αναπτύξει μορφές γλώσσας όπως επίσης δε φαίνεται να υπάρχει σχέση μεταξύ κοινωνικής μορφής και γλωσσικής πληρότητας. Από την άλλη πλευρά, η σύγχρονη ανθρωπολογική έρευνα υπογραμμίζει επίσης το ευρύ φάσμα θεσμών, με βάση το οποίο οι άνθρωποι μπορούν να ρυθμίσουν τη ζωή τους.

Συχνά, ο σύγχρονος ανθρωπολόγος είναι χρονογράφος καταστροφών ή πολιτισμών που χάθηκαν από στρατιωτική καταστροφή, που ερημώθηκαν από ασθένειες, οι οποίες προήλθαν από την επαφή με τη Δύση, που υπονομεύτηκαν από την κατάλυση των παραδοσιακών εθίμων. Όπως είπε ο Claude Lévi-Strauss, ο ανθρωπολόγος σήμερα είναι, ίσως, ο πιο διακεκριμένος πρακτικός ερευνητής αυτού του θέματος στον κόσμο, «ο μαθητής και ο μάρτυρας» αυτών των χαμένων λαών. Υπάρχουν επείγοντα και πρακτικά ζητήματα που περιλαμβάνονται στους αγώνες για την παρεμπόδιση των διαρκών καταστρατηγήσεων των δικαιωμάτων αυτών των ανθρώπων, ή τουλάχιστον για την ομαλή προσαρμογή τους σε νέους τρόπους ζωής, στην περίπτωση που ο δικός τους τρόπος ζωής βρίσκεται ήδη σε παρακμή. Η σημασία, όμως, τέτοιων αγώνων δεν πρέπει να μας κάνει να αγνοούμε τη σπουδαιότητα της ανθρωπολογικής

εργασίας που έχει διεξαχθεί κατά τη διάρκεια του προηγούμενου μισού περίπου αιώνα· από μια τέτοια εργασία μπορούμε να διατηρήσουμε ζωντανές στη μνήμη μας μορφές κοινωνικής ζωής, οι οποίες μπορεί να βρίσκονται στο χείλος της παντοτινής εξαφάνισης.

Συνδυάζοντας αυτή τη δεύτερη αντίληψη με την πρώτη, η άσκηση της κοινωνιολογικής φαντασίας μας δίνει τη δυνατότητα να απελευθερωθούμε από τον περιορισμό, να σκεφτόμαστε μόνο σε συνάρτηση με τον τύπο της κοινωνίας που γνωρίζουμε εδώ και σήμερα. Κάθε τύπος είναι άμεσα συνδεδεμένος με την τρίτη μορφή κοινωνιολογικής φαντασίας, την οποία θέλω να παρουσιάσω. Έχει σχέση με τις μελλοντικές δυνατότητες. Επικρίνοντας την ιδέα ότι η κοινωνιολογία μοιάζει με τις φυσικές επιστήμες, επέμεινα ότι καμιά κοινωνική διαδικασία δεν καθορίζεται από αμετάβλητους νόμους. Ως ανθρώπινα όντα δεν είμαστε καταδικασμένοι να παρασυρόμαστε από τις αναπόδραστες δυνάμεις των νόμων της φύσης. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι πρέπει να συνειδητοποιήσουμε τις *εναλλακτικές* λύσεις που μας προσφέρονται για το *μέλλον*. Η τρίτη πλευρά της κοινωνιολογικής φαντασίας συνδέεται στενά με το καθήκον που έχει η κοινωνιολογία να συμβάλλει *στην κριτική των υπαρχόντων μορφών κοινωνίας*.

Η κριτική πρέπει να βασίζεται στην ανάλυση. Στα επόμενα κεφάλαια θα αρχίσω να αναπτύσσω τις διαφορετικές απόψεις που υπάρχουν για τις βιομηχανικές κοινωνίες, παραβάλλοντας αντικρουόμενες ερμηνείες. Αλλά, όπως τόνισα προηγουμένως, οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη Δύση δεν είναι δυνατόν να κατανοηθούν, αν δε δούμε τις σχέσεις μεταξύ αυτών των κοινωνιών και του υπόλοιπου κόσμου. Γι' αυτό το λόγο στη συνέχεια θα ασχοληθώ λεπτομερώς με τη σημασία που έχει η διαμόρφωση του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος, ενός φαινομένου βασικού για τον προσδιορισμό των μελλοντικών δυνατοτήτων της ανθρώπινης κοινωνικής οργάνωσης.